

Durdík, Tomáš

Keramická polychromovaná plastika z hradu Žebráku

Archaeologia historica. 1984, vol. 9, iss. [1], pp. 293-298

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139505>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

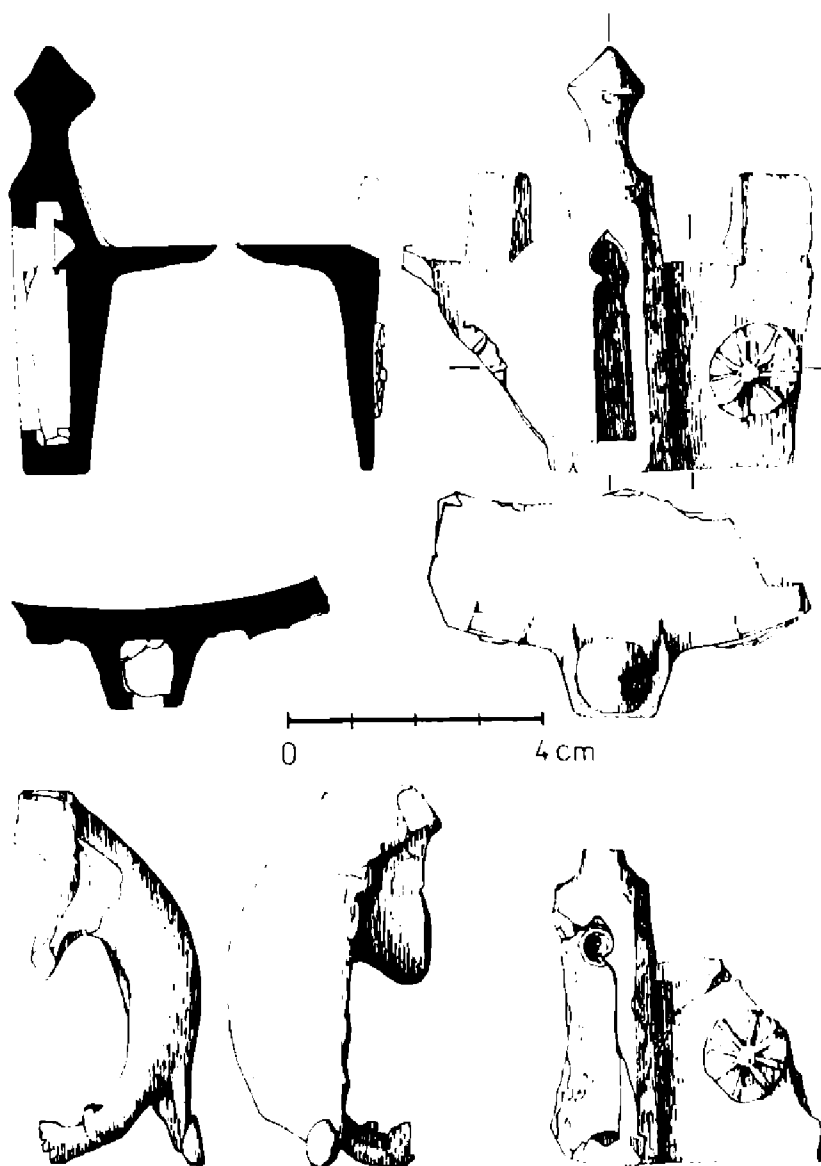
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Keramická polychromovaná plastika z hradu Žebráku

TOMÁŠ DURDÍK

Středověcí hrnčíři kromě masové výroby kuchyňské, stolní a kamnářské keramiky produkovali i dosud méně známé luxusní předměty, sloužící k vybavení interiéru. Fragmenty takového výrobku byly nalezeny i na hradě Žebráku, k. ú. Točnick, okr. Beroun.

Zlomky našli pracovníci n. p. Geoindustria v průběhu současných restauračních prací v roce 1978 při čištění skály za východním čelem hlavního paláce jádra hradu. Tato budova získala dnešní rozsah rozšířením na přelomu 14. a 15. století za rozsáhlé přestavby Václava IV. K nálezu došlo v prostoru mělké skalní rozsedliny, v době života paláce vyplněné homogenní vrstvou smetištního charakteru. Pracovníci stavební firmy z ní relativně velmi pečlivě vybrali značné množství keramic-

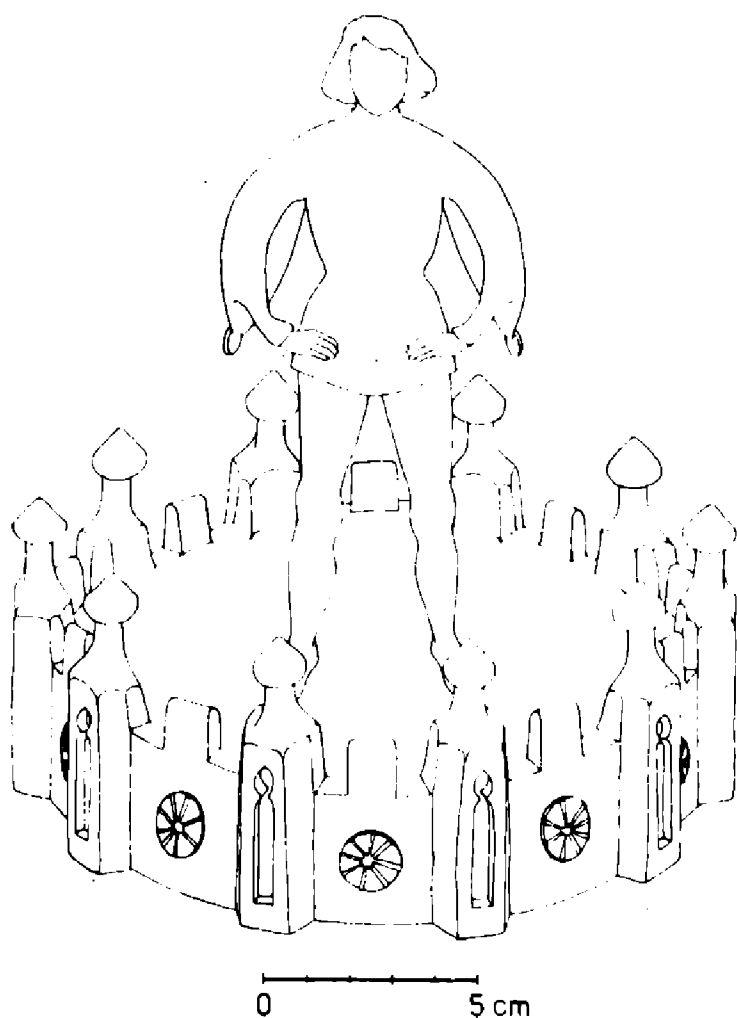
Obr. 1. Žebrák hrad, k. ú. Točnick, okr. Beroun. Fragmesty keramické polychromované plastiky. Kresba P. Chotěbor.

kých fragmentů, které vzhledem k homogenosti souboru umožňují jeho poměrně přesné datování na přelom 14. a 15. století či do počátku 15. století. Z charakteristických rysů uvedme alespoň vně vyložené okraje hrnců, složitá radélka a výskyt redukčního výpalu. Na možnou souvislost vzniku smetiště s pobytem dvora Václava IV. by mohlo upozorňovat i na hradní prostředí enormně vysoké procento výskytu picí keramiky, zvláště pohárů.

Ze zmíněného souboru pochází i tři fragmenty keramické polychromované plastiky (obr. 1), od ostatního materiálu se nápadně odlišující jak svými technologickými vlastnostmi, tak úpravou povrchu. Plastika byla vyrobena z jemné, mikroskopicky ostřené hlíny, tvrdě zvonivě redukčně vypálené. Vnější líc střepu vykazuje sytě šedou barvu konstantního odstínu, vnitřní pak je světle šedý.

Dva zlomky (obr. 1–1,3) pocházejí z okrouhlé podstavy, jejíž obvod byl pojednán jako hradba s věžemi. Polotovár byl vytočen na kruhu a proluky mezi zuby cimbuří vyříznuty ostrým nástrojem. Duté věžičky, vyrobené z plátku, pak hrnčič přilepil vždy ob jednu stínku na vyříznutý již zub. Až po tomto přilepení za použití nástroje charakteru špachtle volně domodeloval horní partie vížky. Pečlivě byly zaretušovány i oba vnější styky věžičky s přiléhajícími úseky hradeb a stejné péče se dostalo i přilepováním věžiček mírně zdeformovanému vnitřnímu líci pláště podstavy. Vnější stěnu lichoběžných věžiček pak prolomila úzká hrotitá okénka se dvěma nosy, tvořícími jeptišku. Nejprve vznikla horní část nad nosy, provedená vpíchem okrouhlým hrotitým nástrojem; spodní část pak výrobce prořízl. Střed úseků hradební zdi mezi věžičkami zaujaly rosetky vyrobené otiskem z formičky a nalepené na povrch podstavy. Celek byl po dokončení od podložky odříznut strunou.

Vnější plášť uvedené spodní části kryla polychromie, provedená nejspíše vaječnou temperou v barvě červené a bílé. Bílá pokrývala hradební zdi a svrchní

Obr. 2. Zebrák hrad, k. ú. Točnik, okr. Beroun. Částečná rekonstrukce keramické plastiky (partie levé horní poloviny trupu a pravé paže zakresleny pouze pro názornost). Kresba P. Chotěbor.

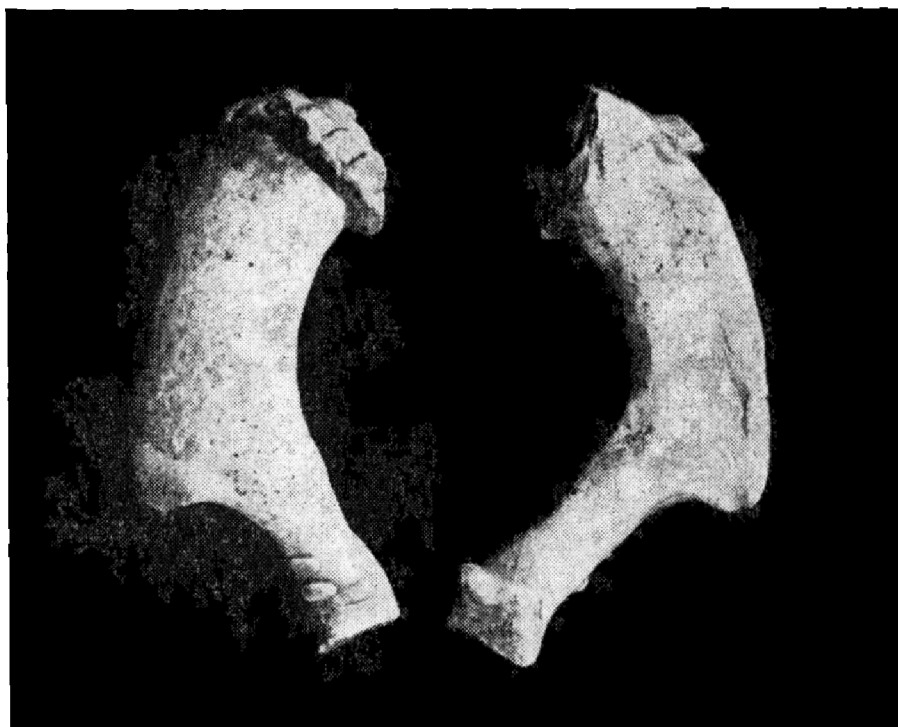
partie věžiček, červenou pak nalézáme na jejich bocích a na rosetkách ve středu úseků hradby. Nejasné zůstává barevné pojednání čel věžiček, na nichž se nezachovaly žádné stopy polychromie, nelze vyloučit, že zůstaly v sytě šedé barvě střeptu. Totéž platí i o horní ploše podstavy.

• Třetí zlomek (obr. 1-2) přísluší svrchní části plastiky. Jde o torzo horní části trupu mužské postavy, konkrétně levou ruku, původně opřenu v bok a část zad. Z podrobnosti oděvu lze rozeznat manžetu a velký pách, na jehož hrotu nalepené kolečko má zřejmě znázorňovat rolničku. Polotovar pro trup byl vytočen, ruka, s prsty naznačenými rytím, kvalitně přilepena a celek poté doplněn páchem, manžetou a rolničkou. Všechny spoje zahladila kvalitní retuše. Poloha ruky vzhledem k fragmentu těla dovoluje vyslovit předpoklad, že figura původně stála rozkročena. Polychromie se dochovala pouze v nepatrných torzech. Na ruce a rukávě červená; stopy bílé barvy na rameni jsou značně problematické, neboť nelze vyloučit, že se jedná pouze o zbytek podkladu pod barvu. Vzájemná souvislost tohoto zlomku s podstavou je vzhledem k shodným technologickým vlastnostem, barvě i způsobu a provedení polychromie nesporná.

Přestože se plastika zachovala pouze v malých torzech, lze se se značnou spolehlivostí pokusit o její částečnou rekonstrukci (obr. 2). Na základě známého poloměru podstavy a vzdálenosti mezi věžičkami lze jednoduchým výpočtem zjistit, že byla původně opatřena deseti věžičkami. Na svrchní ploše podstavy zřejmě rozkročena stála mužská postava v obleku zdůrazňujícím úzký pas, s rukávy opatřenými páchy s levou rukou v bok. Poloha druhé ruky zůstává nejasná.

Obr. 3. Módní oděv doby Václava IV. podle iluminací jeho rukopisů (Krása 1971). Kresba P. Chotěbor.

Obr. 4. Vizmburk hrad, k. ú. Havlovice, okr. Trutnov. Fragment keramické plastiky. Foto J. Král.

Při pokusu o celkovou interpretaci se nabízejí v podstatě dvě možnosti. Prvou představuje výklad plastiky jako poklice. Mezi dosavadními nálezy se totiž setkáváme s poklicemi lemovanými cimbuřím (Nekuda–Reichertová 1968, 58, 339) a ojediněle i s poklicí v podobě hradu s věžičkami a knoflíkem ve tvaru věže (Měřínský 1970, 7, 16). Proti této alternativě interpretace však svědčí několik skutečností. Především ostrá hrana podstavy a věžičky by umožňovaly užití plastiky jako poklice pouze se speciálně upraveným okrajem nádoby, k níž by příslušela. V žádném případě není dosud známo držadlo poklice v podobě figurální plastiky; její členitost (např. ruka v bok) by při užívání byla značně nepraktická. Totéž platí i o temperové polychromii. Tyto skutečnosti zřejmě možnost interpretace plastiky jako poklice vylučují.

Nový podnet k úvahám tímto směrem přináší nález souboru luxusní stolní keramiky z požáříště manského domu na hradě Křivoklátě, učiněný v roce 1984. Všechny předměty jsou přesně datovány zánikem objektu v polovině března roku 1422. Součástí tohoto souboru jsou i dvě honosné číše na nožce s pokličkami. Menší z nich měla původně zřejmě zcela shodné provedení s fragmenty z Žebráku; její plášť zdobí křížkové kolky. Větší, zeleně glazovaná nese kolkovaný dekor v podobě znaku města Vídně. Obě pokličky s okrajem velku analogickým nálezu ze Žebráku lemovaly ozdobné štítky či cimbuři a ve středu jejich plochy stojí věž; celkovým pojetím tedy připomínají hrad. Oproti výrobku ze Žebráku zde ovšem existuje výrazná rozměrová diference, průměr okraje větší číše dosahuje pouze zhruba 9 cm. Pokud bychom chtěli nález ze Žebráku interpretovat jako pokličku na honosnou číši, musela by tato dosahovat zcela enormních rozměrů. Užití polychromie i figurální plastiky spolu s touto skutečností však takovouto úvahu spíše vylučují. Shodné technologické vlastnosti s menší číší naznačují spíše možnost stejné proveniencce či přímo původní příslušnosti obou nálezů téměř nebo analogickému stolnímu kompletu.

S velkou dávkou pravděpodobnosti lze plastiku spíše považovat za volně stojící výrobek. V této souvislosti přichází v úvahu jedině svícen. Pro posouzení uvedené alternativy nemáme k dispozici v keramickém provedení přímou analogii. Jediný známý keramický figurální svícen z Látoměřic (Zápotocký 1979, tab. 51, 1) je kvalitativně na značně nižší úrovni a tuleje pro svíce zde tvoří obě trubkovitě pojed-

nané paže. Proto je nutno si při posuzování nálezů ze Žebráku blíže povšimnout svícnu kovových, v evropském kontextu v přehledu zpracovaných (Bunke 1960, Wechssler-Kümmel 1963, Richardson 1967, Baur 1977). Z těchto přehledných prací vyplývá, že se v evropském materiálu setkáváme se svícny s podstavou lemovanou hradbou již od 12. století (např. v katedrále v Erfurtu z doby okolo r. 1160 – Wechssler-Kümmel 1963, tab. 50). Figurální svícny v podobě stojícího muže v obleku s páchy tvoří nepočetnou, avšak výraznou skupinu, datovanou od konce 14. do 15. století. Typickou ukázkou je např. svícen z Bayerisches Nationalmuseum München z konce 14. století (Wechssler-Kümmel 1963, tab. 91) s podstavou na třech nožkách. Zeela analogické nálezy známe i z území Čech, kde byly v počátcích archeologického bádání interpretovány jako sošky „pohanských bůžků“ (Sklenář 1974, 152–153). Dva svícny tohoto typu údajně norimberské proveniencie jsou uloženy ve sbírkách státního hradu Orlíku nad Vltavou (Soukup 1910, 155). Nepatrně odlišnou variantu představuje svícen z 15. století uložený v pařížském Louvru (Wechssler-Kümmel 1963, tab. 90). Ve všech těchto případech se však jedná o svícny pro dvě svíce – postavy drží náročně pojednané tulce v obou rozpažených pažích. Toto řešení však u exempláře z Žebráku vzhledem k použitému materiálu nebylo technicky možné. U kovových figurálních svícnu se s variantou pro jednu svíci setkáváme až v renesanci (Baur 1977, 64). Podobné řešení s tulejí opřenu o rameno či prsa a obejmutoú pravou rukou je nutno předpokládat i u svícnu ze Žebráku.

K dataci lze kromě uvedených nálezových okolností použít i rozboru oděvu postavy. Užívání páchů nastupuje v Čechách v průběhu 14. století (Wagner-Durdík-Drobná 1956; Kybalová-Herbenová-Lamarová 1973) a tato móda spolu s užíváním vycpávek horní části kabátců a zdůrazněním útlého pasu u nás vrcholí za Václava IV. (ibid), jak dobře dokládají i iluminace Václavových rukopisů (obr. 3; Krása 1971).

Jak na základě nálezových okolností, tak na základě rozboru oděvu lze tedy svícen ze Žebráka datovat nejspíše do doby okolo přelomu 14. a 15. století.

Přestože tento typ svícnu nebyl doposud v naší literatuře konstatován, lze mít za to, že ačkoliv se bezesporu nejednalo o masově vyráběné zboží, budou zjištěny či rozpoznány i další exempláře. Tuto možnost potvrzuje i nejnovější nález z výzkumu hradu Vizmburku (k. ú. Havlovice, okr. Trutnov, za možnost studia a publikace předmětu děkuji vedoucímu výzkumu dr. A. Hejnovi). V roce 1982 byl ze zánikového horizontu získán zlomek rozměrnější keramické plastiky (obr. 4). Jde o pravou ruku o délce 11 cm původně opřenu v bok s vyznačenou manžetou, dvěma knoflíky, páchem a plasticky zdůrazněnou nastříhovanou hůře interpretovatelnou částí oděvu na rameni. Měkce oxidačně vypálený střeš bělavého až narůžovělého odstínu je makroskopicky ostřen. Výška postavy musela být nejméně dvojnásobná oproti svícnu ze Žebráka. Přestože vzhledem k fragmentárnosti je interpretace méně jednoznačná (mohlo by se například jednat i o část volně stojící kamnářské plastiky), je možno zlomek z Vizmburku interpretovat i jako část svícnu, oproti exempláři ze Žebráka ovšem značně hrubšího provedení.

Nález z hradu Žebráku tedy rozšiřuje naše dosavadní vědomosti o sortimentu hrnčářského zboží, produkovaného ve středověkých Čechách, i o užívaných technikách úpravy povrchu (temperová polychromie). Zároveň představuje závažný doklad výbavy interiéru z prostředí královského dvora.

Literatura

- Baur, V. 1977: Kerzenleuchter aus Metall. Geschichte, Formen, Techniken. München.
Bunke, N. G. 1960: Leuchter. Ein Brevier. Braunschweig.
Krása, J. 1971: Rukopisy Václava IV. Praha.
Kybalová, L.–Herbenová, O.–Lamarová, H. 1973: Obrazová encyklopedie módy. Praha.
Měřinský, Z. 1970: Přehled typů loštické keramiky, jejich vývoj a datování. VVM XXI, 1–17.
Nekuda, V.–Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.
Richardson, J. K. 1967: Brass household candlesticks of the gothic period. Antiques 92, 818–821.
Sedláček, A. 1934: Hrady, zámky a tvrze království českého VI. Praha.
Sklenář, K. 1974: Učenci a pohané. Pětadvacet příběhů z dějin české archeologie. Praha.
Soukup, J. 1910: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese píseckém. Praha.
Wagner, E.–Durdík, J.–Drobná, Z. 1956: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské. Praha.
Wechsler-Kümmel, S. 1963: Chandliers, lampes et appliques de style. Fribourg.
Zápotocký, M. 1979: Katalog středověké keramiky severočeského polabí. Praha.

Zusammenfassung

Eine keramische polychromierte Plastik aus Burg Žebrák

Bei der gegenwärtig verlaufenden denkmalsamtlichen Wiederherstellung der Burg Žebrák, Katastralgebiet Točnick, Bez. Beroun, wurden als Bestandteil einer umfangreichen Fundkollektion, die sich in die Wende des 14. und 15. Jh. datieren läßt, drei Fragmente einer polychromierten Plastik gefunden, die aus fein geschlammtem, hochwertig reduktionsbegrenzttem Ton erzeugt waren (Abb. 1). Zwei Fragmente gehörten einem runden, von Zinnen gesäumten und mit Türmchen versehenen Sockel an. In der Mitte zwischen je zwei Türmchen waren aus Formen gepreßte Rosetten angeklebt. Die Oberfläche hatte man mit Temperafarben polychromiert – die Zinnen und Oberteile der Türmchen weiß, die Flanken der Türmchen und die Rosetten rot. Das dritte Bruchstück stellte die linke Hälfte eines männlichen Rumpfes mit in die Seite gestemmter Hand vor, die in einem Manschettenärmel steckte und Spuren roter Bemalung erkennen ließ. Der Zusammenhang der drei Fragmente ist zweifellos und man kann den Versuch einer Teilrekonstruktion unternehmen (Abb. 2). Ursprünglich trug der Sockel zehn Türmchen, in deren Mitte eine männliche Gestalt mit der linken Hand in die Hüfte gestemmt breitbeinig stand, gekleidet in ein modisches Gewand mit Polsterungen an Schulter und Brust und betont schmalen Gürtel, wie es der höfischen Mode aus der Zeit Václavs IV. entsprach (Abb. 3). Dem Versuch einer funktionellen Interpretation dieser Fragmente bieten sich zwei Möglichkeiten an: Die erste, es habe sich um einen Deckel gehandelt, ist schon aus praktischen Gründen recht unwahrscheinlich. Man kann den Fund aller Wahrscheinlichkeit nach als figurale Leuchter ansehen, was ja auch Vergleiche mit erhaltenen Exemplaren aus Metall belegen. Die übliche Konstruktion mit zwei Hülsen zum Einstecken von Kerzen hätte das verwendete Material (Ton) kaum erlaubt, man muß deshalb eine Tülle voraussetzen, welche die rechte Hand der Figur auf der Schulter hielt. Datieren kann man diese Fragmente nach den Fundumständen, der Analyse der figuralen Bekleidung und Technologie der Herstellung in die Zeit um das Jahr 1400. Obwohl es sich kaum um eine massenhaft produzierte Form handelt, lassen sich weitere Funde erwarten, wie ja auch das Fragment aus der Adelsburg Vizmburk beweist (Abb. 4), das allerdings weniger tadellos aus grob geschärftem, oxydationsgebranntem Ton hergestellt war. Der Leuchter von Burg Žebrák erweitert unsere bisherigen Kenntnisse, sowohl von der Struktur der Töpferproduktion und verwendeten Technologie, als auch über die Ausstattung der Innenräume im Umkreis des königlichen Hofes.

Abbildungen:

- Abb. 1. Burg Žebrák, Kat. Točnick, Bez. Beroun. Fragmente einer keramischen, polychromierten Plastik. Zeichnung P. Chotěbor.
Abb. 2. Burg Žebrák, Kat. Točnick, Bez. Beroun, Teilrekonstruktion der keramischen Plastik (die linke obere Rumpfhälfte und der rechte Arm wurden aus Gründen der Anschaulichkeit eingezeichnet). Zeichnung P. Chotěbor.
Abb. 3. Modischer Anzug aus der Zeit Václavs IV. nach Illuminationen seiner Handschriften (Krása 1971). Zeichnung P. Chotěbor.
Abb. 4. Burg Vizmburk, Kat. Havlovice, Bez. Trutnov. Fragment einer keramischen Plastik. Foto J. Král.